VÄSTERBOTTENS MUSEUM

ARKEOLOGISK RAPPORT

Kulturhistorisk analys

för området Ava i Nordmalings kommun med anledning av en planerad vindkraftsetablering

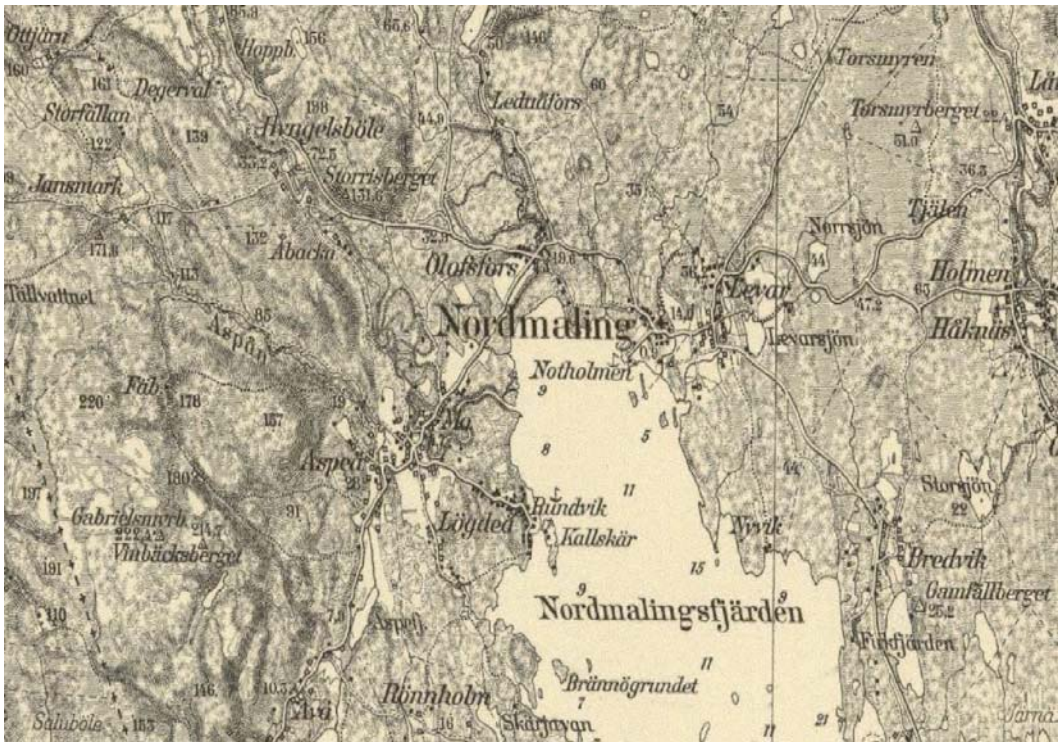

Västerbottens museum/ Uppdragsverksamheten
Ellinor Johansson Dnr 157/12

Administrativa uppgifter

Beställare	WSP Group
Landskap	Västerbotten och Ångermanland
Län	Västerbotten och Västernorrland
Kommun	Nordmaling och Örnsköldsvik
Socken	Nordmaling och Grundsunda
Kartblad	19 J 9 e-f
	20 J 0 e-f
Vbm dnr	157/12
Dagsverken rapport	5

Omslagsbild. Generalstabskartan över utredningsområdet Ava.

Innehållsförteckning

Sammanfattning 2
Inledning 2
Syfte 2
Metod 2
Kulturhistorisk analys 2
Utredningsområdet 4
Tidigare kulturhistorisk dokumentation 4
Kulturhistoria inom utredningsområdet 6
Effekter och konsekvenser av en vindkraftsetablering 8
Åtgärder 8
Referenser 9

Sammanfattning

I samband med att Ava Vindkraft planerar en vindkraftsetablering i Ava, Nordmalings kommun har Västerbottens museum genomfört en kulturhistorisk analys av det berörda området. En byråmässig inventering genomfördes i syfte att undersöka om det förekom forn-/kulturhistoriska lämningar inom och i närheten av det berörda området och huruvida kulturmiljön i utredningsområdet kommer att påverkas av den planerade vindkraftsetableringen.

Kunskapen om kulturmiljön i utredningsområdet är i dagsläget bristfällig och det är därför svårt att bedöma vilken påverkan den planerade vindkraftsetableringen kommer att få. För att uppväga den bristande kunskapen, bör en inventering av området komma till stånd. Den förnyade inventeringen kan ligga till grund för kommande beslut om en vindkraftsetablering i området, samt avgöra vilka konsekvenser som etableringen kan få på områdets kulturhistoriska värden.

Inledning

Med anledning av Ava Vindkrafts planer för en vindkraftsetablering i Ava i Nordmalings kommun (fig. 1) har Västerbottens museum genomfört en kulturhistorisk analys av det berörda exploateringsområdet. Den kulturhistoriska analysen grundas på en byråmässig inventering av exploateringsområdet och dess närområde, i och med studier av äldre kartmaterial, rapporter och hembygdslitteratur.

Syfte

Syftet med analysen var att undersöka om det förekom forn-/kulturhistoriska lämningar inom och i närheten av utredningsområdet, samt att göra en bedömning av potentiella platser för eventuella forn-/kulturhistoriska lämningar och kulturmiljöer inom exploateringsområdet.

Metod

Exploateringsområdet och dess närområde studerades genom landskapsanalys, ortnamnsanalys, samt genom studier av antikvariskt arkivmaterial såsom äldre kartmaterial, rapporter och hembygdslitteratur. Syftet med analyserna var att få kunskap om platsen, dess funktion och förhistoriska sammanhang, samt ge ett bra underlag inför vidare handläggning av ärendet (t ex fältarbeten). Analysen omfattade även genomgång av tidigare registrerade kulturlämningar, kulturmiljöer samt fynd (FMIS, Kringla, Historiska kartor mm).

Kulturhistorisk analys

I en kulturhistorisk analys görs en undersökning av vad de olika forn- och kulturlämningarna står för och vad de har för inbördes sammanhang. En analys ska till exempel kunna besvara frågor om de fysiska spårens karaktär och läge i landskapet, vilka kulturvärden och kvaliteter som finns i dagens landskap, om det går att särskilja karaktärsdrag av särskild betydelse, om området präglas av ålderdomlighet, kontinuitet eller kraftig förändring, vilken historia och vilket

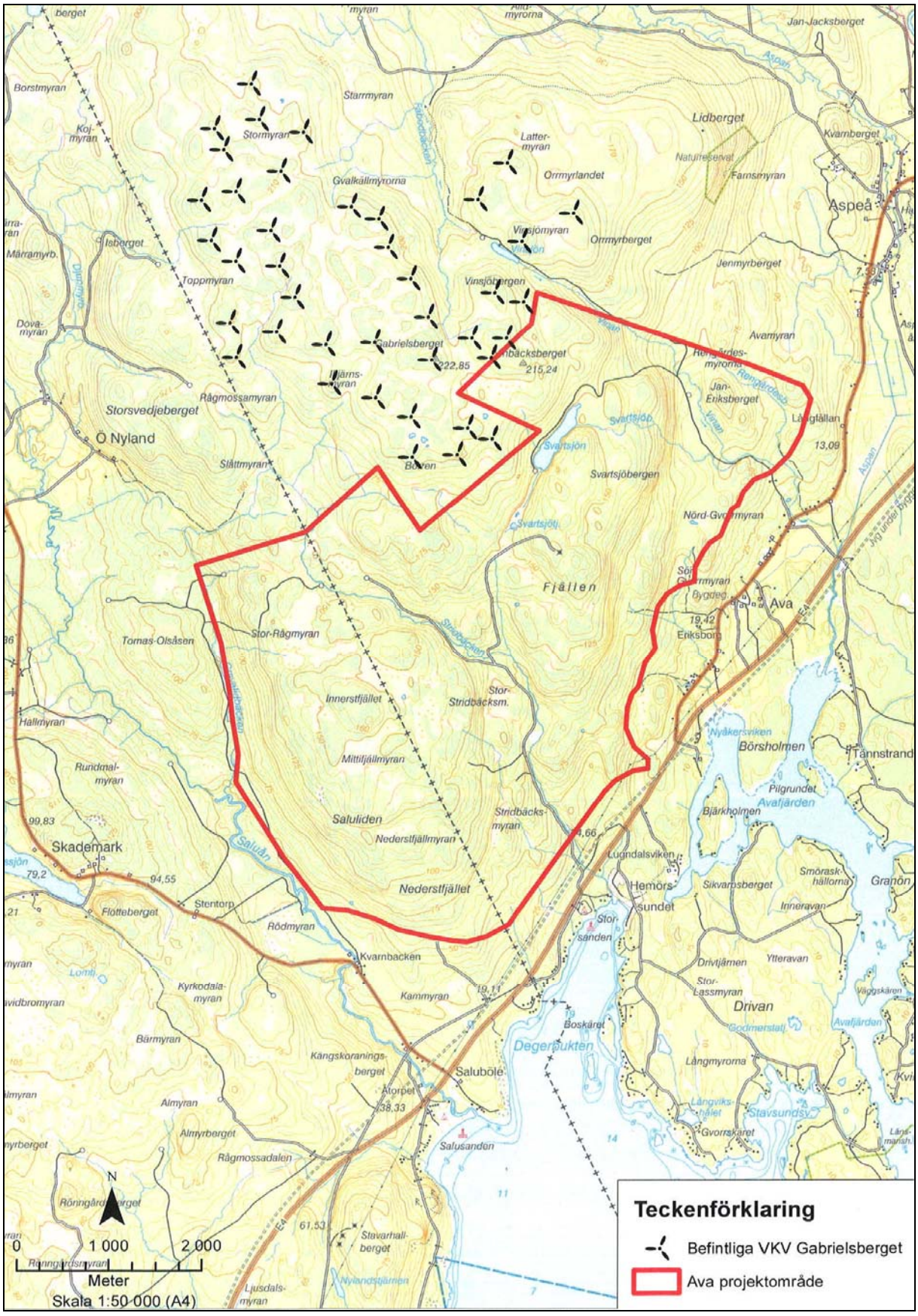

Fig. 1. Område för den planerade vindkraftsetableringen i Ava.

historiskt perspektiv som går att avläsa i miljön och om det går att uppfatta något tidsskikt som viktigare än de övriga.

En kulturhistorisk analys ska även undersöka vilka övergripande värden som finns i området såsom kunskapsvärdet, upplevelsevärdet och brukningsvärdet. Kunskapsvärde eller det vetenskapliga värdet syftar på objekt, mindre områden med fornlämningar eller värdefulla byggnader som har hög forskningsmässig potential. Kunskapsvärdet kan finnas i de synliga kulturlämningarna, men det kan även vara ett potentiellt värde som tas fram eller ökas genom en arkeologisk undersökning eller annan analys. Upplevelsevärdet ligger i hur man upplever en forn-/eller kulturhistorisk miljö eller lämning. Ett upplevelsevärde som ofta lyfts fram är det pedagogiska värdet, vilket innebär områden där historien är tydligt avläsbar i landskapet även om man inte har någon förkunskap. Upplevelsevärdet kan ökas genom att miljöer görs mer tillgängliga genom t ex. röjning och skyltning. Brukningsvärdet beskriver landskapet som en resurs för friluftsliv, rekreation, näringsliv eller som besöksmål. En kulturmiljö är inte statisk utan dess värde kan ligga i att den används. Genom en fortsatt användning av vägsträckor, kyrkor, byggnader och odlingsmarker får vi en kontinuitet bakåt i tiden och en koppling till att äldre tiders bruk hålls vid liv.

De mest värdefulla kulturmiljöerna är i allmänhet sådana där många olika värden sammanfaller. Enskilda fornlämningar eller kulturlämningar bedöms sällan som kulturmiljöer. Det främsta syftet i denna analys är inte att lyfta fram enstaka lämningar, utan snarare att klargöra olika historiska samband och processer som är synliga i dagens landskap, liksom att beskriva vilka konsekvenser en vindkraftsetablering skulle få i utredningsområdet Ava.

Utredningsområdet

Utredningsområdet är ca 7 x 5 kilometer stort och sträcker sig från Nederstfjället i SÖ till Vinbäcksberget i NV. Området är kuperat och ligger mellan 75 – 215 m.ö.h. Området består av skogsmark med inslag av myrmarker (fig. 2).

Tidigare kulturhistorisk dokumentation

Under 1970-talet genomförde Riksantikvarieämbetet en fornminnesinventering av Västerbottens län. Fornminnesinventeringen utfördes i syfte att få en översiktlig fornlämningsbild som underlag för den ekonomiska kartan - inventeringen var dock inte heltäckande. Kunskapen om vilka fornlämningar som kunde finnas i länet var bristfällig och fornlämningar såsom boplatsvallar, boplatsgropar, kokgropar och anläggningar i klapper var inte kända. Samiska härdar betraktades överhuvudtaget inte som fornlämningar. Detta medförde att ett stort antal fornlämningar förbisågs och därför inte registrerades i samband med fornminnesinventeringen. Vid vattenkraftsutbyggnaden på 1960- och 1970-talet skadeinventerades älvsträckor särskilt intensivt i vissa områden, medan landskapet i övrigt undersöktes i mindre skala eller inte alls (Jensen 1997). Vid fornminnesinventeringen utgick man ofta från områden som verkade intressanta ur arkeologisk synpunkt och detta baserades till stor del på den kunskap som man hade fått i samband med skadeinventeringarna. Därför inventerade man oftast längs älvar och olika vattendrag. Vid fornminnesinventeringen utgick man även från tips från ortsbefolkningen. I och med att inventeringen inte var heltäckande är många områden idag misstänkt tomma på fornlämningar och förnyade inventeringsåtgärder krävs i många delar av länet.

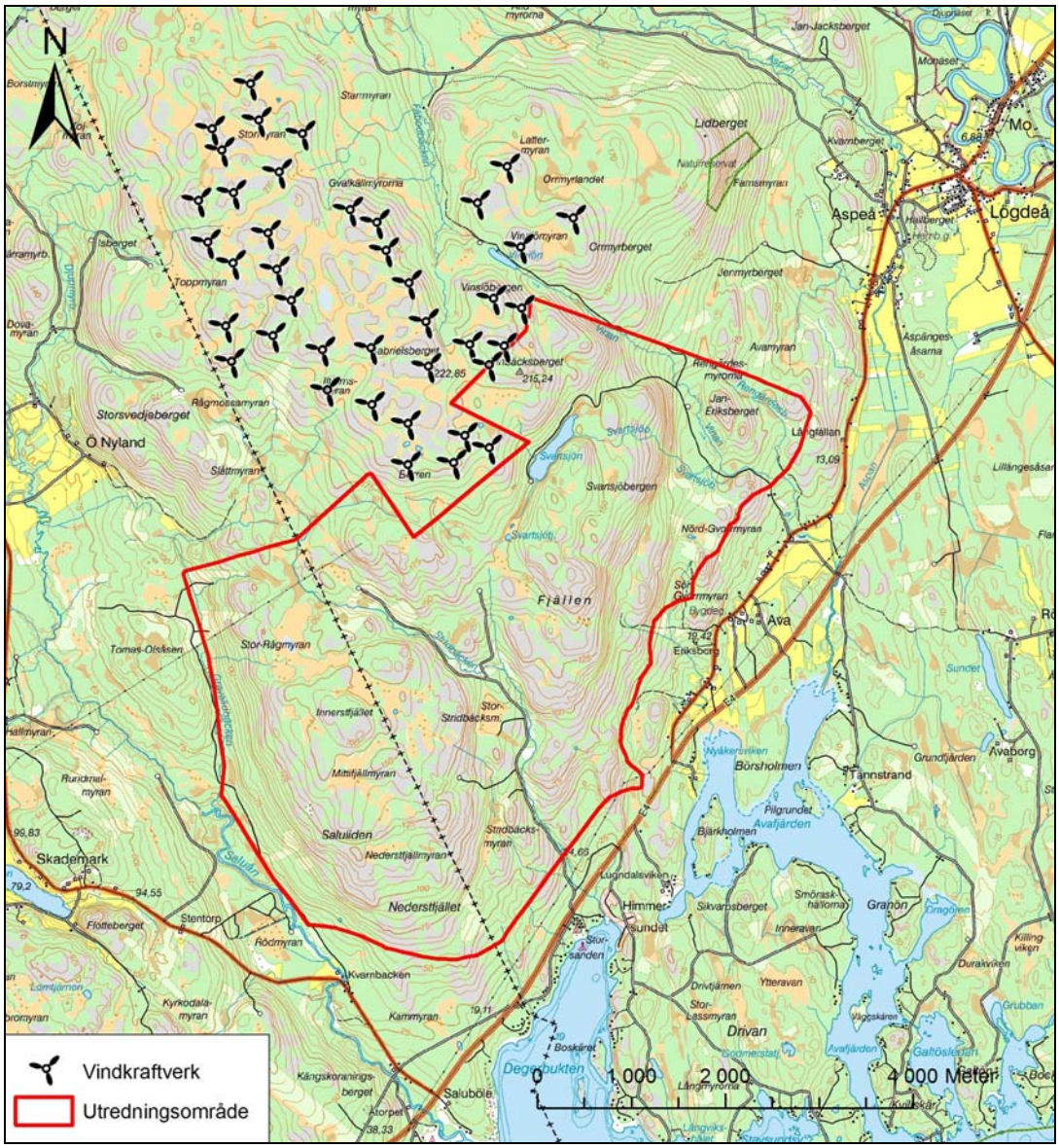

Fig. 2. Utredningsområdet Ava och den befintliga vindkraftsparken på Gabrielsberget.

Med anledning av att Svevind planerade en vindkraftsetablering på Gabrielsberget i Nordmalings kommun, genomförde Västerbottens museum en särskild arkeologisk utredning under september och oktober 2008 (Sandén 2008). Syftet med utredningen var att undersöka om eventuella forn- och kulturlämningar skulle berörs av den planerade vindkraftsparken. Utredningsområdet låg i huvudsak på ett höjdområde på Gabrielsberget som ligger mellan 200 och 225 meter över havet. Endast små områden ligger på lägre höjd. Marken består till stor del av hällar eller myrmark. På några ställen var marken blockrik. Inga kända forn- eller kulturlämningar fanns registrerade i FMIS (fornminnesregistret) innan utredningen.

I de östliga delarna av området, från Vinsjön och upp mot Gabrielsberget fanns spår av odling och slåtter i form av diken och igenväxta odlings- och slåttermarker. På flera högre belägna hällmarker fanns små stensamlingar av sentida karaktär, troligen små ”topprösen” som lagts upp vid utflykter under senare tid. Vissa rösningar verkar även höra samman med skoterleder. Då utredningen berörde många olika fastigheter fanns det även många gränsrösen inom utredningsområdet. Inga fasta fornlämningar registrerades i samband med utredningen (Sandén 2008).

Kulturhistoria inom utredningsområdet

Inom utredningsområdet finns två kulturhistoriska lämningar som hittades i samband med Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering på 1970-talet. På Fjällens Ö sida ligger RAÄ Nordmaling 207:1. Inom ett område av ca 200 x 150 m ligger ungefär 15 stycken stensättningsliknande och röseliknande bildningar. RAÄ Nordmaling 198:1 ligger vid Svartsjöbäcken i utredningsområdets N del. Lämningen består av en fyndplats där man har hittat en mejsel av flinta. Mejseln är från stenåldern och möjligen kan det ligga en stenålderboplats i nära anslutning (FMIS), (fig.3).

Den norra delen av utredningsområdet (dvs den del som ligger norr om länsgränsen) tillhör Ava by och enligt historiska kartor utgjordes området av utmarker. I den NÖ delen av utredningsområdet ligger Nörd-Gvormyran och Sör-Gvormyran. Enligt ekonomiska kartan från 1960-talet har det funnits en samfällighet på de båda platserna och enligt skifteskartan från 1869 över Ava by har de använts som rötningsplatser (Historiska kartor). Rötningsplatserna användes för att bearbeta lin. Linet rötades i vatten för att växtlimmet skulle kunna brytas ner och på så vis frigöra fibrerna. Rötningsprocessen ägde rum i så kallade linsänken, detta var platser som låg i närheten av tjärnar, sjöar, älvar och åar. Linet kunde även landrötas genom att det placerades ut på fuktig mark (Fahlén 1981). NÖ om Nörd-Gvormyran ligger ytterligare en samfällighet och denna ligger bitvis innanför utredningsområdet. Enligt skifteskartan från 1869 låg det en kvarn med åtag inom samfälligheten (Historiska kartor). Platsen kallas fortfarande för Kvarnåtaget.

SV om Fjällen har det enligt ekonomiska kartan (från 1960-talet) legat en samfällighet. Vid en jämförelse med skifteskartan från 1869 över Ava by, står det att samfälligheten nyttjats som fäbodplats (Historiska kartor). Samma skifteskarta gör även gällande att det låg en sågplats i den SÖ delen av utredningsområdet. Enligt ekonomiska kartan från 1960-talet fanns det en koja vid Stridbäcken, SV om Fjällen (Historiska kartor). Då kojan låg i nära anslutning till Stridbäcken så kan kojan ha använts i samband med flottning. Kojan kan även ha använts vid skogsbruk. Huruvida kojan finns kvar i dagsläget är svårt att avgöra.

Den södra delen av utredningsområdet (dvs den del som ligger söder om länsgränsen) tillhör Saluböle by och består av utmarker. Enligt en avvittringskarta över Skademark från 1772, står det att den södra delen av utredningsområdet bestod av ödegods som förstördes i samband med en brand. Även senare kartor gör gällande att utredningsområdet som helhet består av utmarker som tillhör Ava och Saluböle by (Historiska kartor).

I den NÖ delen av utredningsområdet ligger ortnamnen Rengärdesmyrorna och Rengärdesbäcken. Ett rengärde är en rund eller närmast rund, inhägnad hage. Den används för skiljning, mjölkning, kalvmärkning eller slakt inom renskötseln. De båda ortnamnen tyder på att renskötsel har ägt rum i området. Inom utredningsområdet ligger även ortnamnen Jans-Persmyran och Jan-Eriksberget som pekar på äldre ägarförhållanden i området. Likaså gör ortnamnen Gabrielsberget och Gabrielsmyran som ligger NV om utredningsområdet. V om utredningsområdet ligger Slåttmyran. Ortnamnet tyder på att myren brukats för slåtter. På avvittringskartan över Skademark från 1772 finns det två myrar som betecknas som slåttermyrar. Dessa låg vid Ö Nyland. I närheten av de båda myrarna fanns ett område som betecknas som Storsvedjan. Detta tyder på att man förutom att bruka myrarna i området även gynnat växtligheten på vissa platser genom svedjebruk (Historiska kartor). Idag kallas det närliggande berget för Svedjeberget.

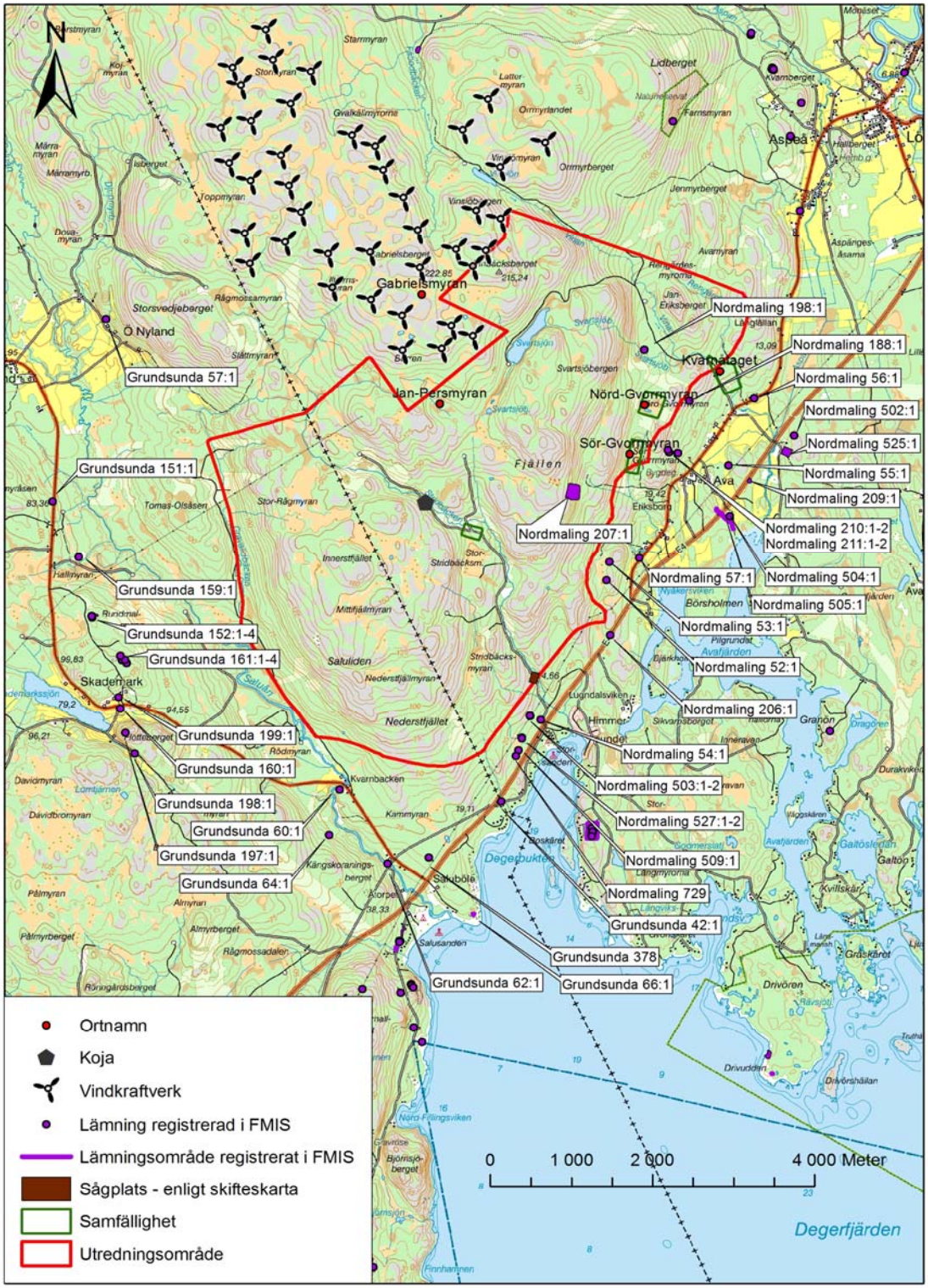

Fig. 3. Registrerade lämningar i det aktuella utredningsområdet samt dess närområde. Kartan visar även platser som är av kulturhistoriskt intresse.

Utanför utredningsområdet finns det ett flertal lämningar från Ava i NÖ till Saluböle i SÖ. Registrerade lämningar finns även mellan Skademark i SV och Ö Nyland i V. Alldeles Ö om Nörd-Gvormyran ligger RAÄ Nordmaling 188:1 som består av en grop med en större sten i. Ö om Sör-Gvormyran ligger fyra lämningar (RAÄ Nordmaling 210:1-2 och 211:1-2) som består av gropar i klapperstensfält. Övriga lämningar i Ava består av två milstolpar (RAÄ Nordmaling 56:1, 57:1), stensamlingar (RAÄ Nordmaling 502:1), en plats med muntlig uppgift om en fäbod (RAÄ Nordmaling 525:1), en fångstgrop (RAÄ Nordmaling 55:1), en historisk husgrund (RAÄ Nordmaling 209:1), en stensättning (RAÄ Nordmaling 504:1) och en färdväg (RAÄ Nordmaling 505:1). Ö om utredningsområdet och SV om Ava ligger ett röse (RAÄ Nordmaling 53:1) och en stensättning (RAÄ Nordmaling 52:1). S om Ava finns en milstolpe (RAÄ Nordmaling 206:1).

Vid Himmersundet finns en bro (RAÄ Nordmaling 205:1), två boplatser i klapper (RAÄ Nordmaling 503:1-2), en milstolpe (RAÄ Nordmaling 54:1), stensättningar 527:1-2, 509:1) och en katad tall, där större delen av barken tagits bort för att gynna tjärtillväxten (RAÄ Nordmaling 729). S om Hindersundet ligger ett gränsmärke (RAÄ Grundsunda 42:1). Mellan Saluböle och Ö Nyland finns en milstolpe (Grundsunda 378), ett stridsvärn (RAÄ 66:1), en bro (RAÄ Grundsunda 62:1), en grop med omgivande stenvall (Grundsunda 64:1), en fornlämningsliknande lämning möjligen ett röse (Grundsunda 197:1), en träindustri (RAÄ Grundsunda 60:1), en tjärdal (Grundsunda 198:1), fyndplatser (t ex RAÄ Grundsunda 160:1, 199:1, 159:1), gropar och boplatsgropar i klapper (t ex RAÄ Grundsunda 161:1-2 och 152:1-4), ett minnesmärke (Grundsunda 151:1) och en trefaldighetskälla (RAÄ Grundsunda 57:1).

Effekter och konsekvenser av en vindkraftsetablering

Inom utredningsområdet finns två lämningar registrerade i FMIS (RAÄ Nordmaling 207:1 och RAÄ Nordmaling 198:1) och enligt de historiska kartorna finns det ett flertal platser i området som brukats i historisk tid - en fäbodplats, ett sågverk, ett kvarnåtag och två rötplatser. Ortnamnen i och utanför utredningsområdet pekar även på att man brukat marken till slåtter och renskötsel. I samband med inventeringen som ägde rum inför etableringen av vindkraftsparken på Gabrielsberget, hittades diken och igenväxta odlings- och slåttermarker samt gränsrösen. De historiska kartorna, ortnamnen och inventeringen av Gabrielsberget kan ge en fingerriktning om vad som kan förekomma inom utredningsområdet Ava.

Kunskapen om kulturmiljön i utredningsområdet är i dagsläget bristfällig, eftersom det inte har gjorts någon inventering i området sedan 1970-talet. En vindkraftsetablering i utredningsområdet kommer att påverka de kulturhistoriska lämningarna, samt deras upplevelsevärde. Det är därför av största vikt att en inventering genomförs i utredningsområdet.

Åtgärder

För att uppväga den bristande kunskapen som finns om kulturmiljön i undersökningsområdet, bör en inventering av området komma till stånd. Detta är särskilt viktigt då det förekommer registrerade kulturlämningar i området. Den förnyade inventeringen kan ligga till grund för kommande beslut om en vindkraftsetablering, samt avgöra vilka konsekvenser som etableringen kan komma att få på de kulturhistoriska värdena i områdena.

Referenser

Fahlén, Anna-Britta 1981. *Linberedning och linborsten i norra Ångermanland*. Örnsköldsviks museums småskriftserier nr 7, http://www.ornskoldsvik.se/download/18.498fc001121330ded457ffe7482/Nr7Linberedning.pdf

FMIS, Riksantikvarieämbetets hemsida, http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html

Föremålsdatabasen Kringla, www.kringla.nu

Historiska kartor, Lantmäteriet, http://historiskakartor.lantmateriet.se

Sandén, Erik 2008. *Särskild arkeologisk utredning inför planerad vindkraftspark på Gabrielsberget, Nordmalings socken och kommun, Västerbottens län*. Västerbottens museum

VÄSTERBOTTENS
MUSEUM

Box 3183, 903 04 Umeå
Telefon 090-17 18 00. Telefax 090-77 90 00.
info@vasterbottensmuseum.se
www.vasterbottensmusem.se